

7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 316.012

Рогозян Ю.С.

кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
проблем міжрегіонального співробітництва,
Інститут економіко-правових досліджень НАН України

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ СОЦІАЛЬНО СПРАВЕДЛИВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У статті приділено увагу висвітленню основних перепон, що заважають побудові соціально справедливої держави в Україні. Розглянуто категоріальні особливості дефініції «соціальна справедливість» з економічної та правової точок зору. Проаналізовано складові системи інструментів державного регулювання за чотирма основними сферами життєдіяльності, такими як правова, адміністративна, соціально-економічна та екологічна. За кожною з наведених сфер виокремлено проблемні аспекти, які найбільше заважають переорієнтації нашої держави в соціально справедливий. За результатами дослідження сформовано висновок про необхідність впровадження механізмів активної соціальної політики на національному та місцевому рівнях одночасно з підвищенням темпів розвитку економіки, зокрема перейняттям європейського досвіду та зміщенням соціальних акцентів із загальнодержавних на особисті доходи людини.

Ключові слова: соціальна справедливість, держава, основні проблеми, нерівність, суспільство.

Вступ. Питання втілення принципів соціальної справедливості є топ-питанням вже не перше десятиліття в будь-якій країні світу, адже за своєю сутністю воно є дещо ідеалістичним, а отже, утопічним. Визначення реальної сутності соціальної справедливості та шляхів її досягнення викликає суперечливі дискусії також у сучасному мінливому світі, адже ця категорія є гнучкою (залежить від історично та традиційно складеної системи цінностей). Незважаючи на вищевикладене, прагнути впровадження тих чи інших положень соціальної справедливості в країні варто, оскільки саме ця категорія є основоположним та центральним елементом стабільності будь-якої політичної та соціально-економічної спільноти.

Останнім часом Україна перебуває на складному шляху розвитку у зв'язку з тривалим збройним конфліктом на сході, що ще більше ускладнює впровадження та просунення будь-яких соціально-економічних трансформацій у країні. Проте відтворення виробництва, що ґрунтується на впровадженні новітніх науково-технічних досягнень в розвинених країнах світу, сприяє тому, що економіка стає все більш інноваційною. Ці тенденції властиві також Україні, адже вони диктують необхідність збільшення ролі людського капіталу, що може знайти відображення в соціальній

переорієнтації виробництва та поліпшенні умов праці й життя населення країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідження, пов'язані із соціальною орієнтацією економіки України, належать провідним вітчизняним вченим-економістам, таким як З. Герасимчук [1], Е. Лібанова [2], В. Паніотто, М. Харченко [3], Е. Михуринська, В. Геєць [4], а також закордонним вченим, таким як П.Л. Ван, Е. де Бруйн, У. Оттен, Дж. Джойрмен [5; 6], С. Богерт, К. Бун, К. Деклерк [7]. Незважаючи на широкі наукові дискусії з питань реалізації принципу соціальної справедливості та вивчення закордонного досвіду його імплементації, досі не визначеними є перепони, що заважають Україні набути рис соціально справедливої держави.

Мета статті полягає в аналізі особливостей реалізації концепту соціальної справедливості та визначенні основних проблем, які заважають сучасній Україні набути рис соціально орієнтованої держави в умовах глобальних соціально-економічних трансформацій.

Викладення основного матеріалу. Загалом поняття справедливості передбачає деяку відповідність між дією та віддачою, злочином та покаранням, працею та винагородою, заслугами людей та їх визнанням. Невідповідність цих співвідношень одне одному трактується як

несправедливість. Справедливість – це принцип, що встановлює відносини між людьми як членами спільноти, що мають певний статус, наділені відповідними правами й обов'язками. Тому багато мислителів (ще від Платона та Аристотеля) розглядали справедливість виключно як соціальну чесноту. З виникненням приватної власності та суспільної нерівності справедливість починає відрізнятися від рівності зі включенням соціального положення, що займають люди у суспільстві відповідно до їх гідності. Варіанти того, що є справедливим або несправедливим, виникають із соціальних зв'язків, які поєднують в одне ціле дві значні сфери, такі як виробництво матеріальних і духовних благ та їх споживання, тобто галузь задоволення різноманітних людських потреб, використання всього того, що вироблено людиною для людини.

Справедливість, будучи складним феноменом, виступає як взаємодія економіки, права, політики, моралі, інших цінностей, як оціночне поняття явищ суспільного життя. Об'єктами оцінювання з точки зору соціальної справедливості можуть бути:

- 1) ставлення суспільства до особистості;
- 2) ставлення особистості до суспільства, держави, а також до самої себе;
- 3) дія однієї особи по відношенню до іншої тощо.

Це означає, що категорія справедливості може бути застосована до оцінювання різних суспільних взаємозв'язків та факторів, а саме економічних, політичних, правових, моральних, зокрема у сфері міжособистісних відносин.

Враховуючи багату історію намагання досягти соціальної справедливості в різних країнах світу в різні вікові періоди, не маємо сумнівів щодо необхідності впровадження хоча б деяких принципів справедливості в соціально-економічній сфері України, які б змогли наблизити до омріяного високого рівня життя населення. Окрім цього, в економічній енциклопедії С. Мочерного соціальна держава визнається «найдосконалішим типом держави в історії розвитку людської цивілізації <...>, яка функціонує задля забезпечення високого рівня життя всього населення країни, його всебічної безпеки» [8, с. 365].

Якщо розглядати нормативно-правову регламентацію поняття «соціальна справедливість», то необхідно відзначити, що у статті 1 Конституції України визнана соціальною державою. Її розбудова має гарантувати реалізацію прав людини та громадянина, гідні умови для життя людей усіх верств, їх соціальний захист. Також соціальна спрямованість розвитку України конкретизується у статті 46 Конституції, де закріплено право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це положення стало підґрунтям розроблення системи правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення. У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» закріплено, що державними соціальними гарантіями є

встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, що не є нижчим за прожитковий мінімум [9; 10].

Дотримання принципу справедливості регламентується в нормативно-правових актах як законодавчої, так і виконавчої влади, Конституційного суду України, договірних документах тощо. Проте концептуальне визначення поняття «соціальна справедливість» (отже, її мети, принципів, функцій тощо) нині є відсутнім в нормативно-правових актах України, що є найпершою перепорою побудови соціально справедливої держави, адже породжує чимало питань та правових колізій. Оскільки Україна вибрала чіткий європейський вектор свого розвитку, то в цьому питанні повинні враховуватися принципи Європейської соціальної хартії, Європейського кодексу соціального забезпечення, Загальної декларації прав людини, концептуальних основ гідної праці Міжнародної організації праці [11, с. 27–32].

Як відомо, у соціально-справедливій державі функції реалізуються з використанням системи інструментів державного регулювання в різних сферах життєдіяльності, основними з яких є правова, адміністративна, соціально-економічна та екологічна. Кожен показник та індикатор відповідної сфери повинен відтворювати реальний стан розвитку людського потенціалу та рівень соціальної захищеності населення [12, с. 29].

На жаль, в нашій країні є чимало перепон підвищення ефективності державного управління щодо впровадження соціально-справедливих принципів, які можна розглядати за кожною конкретною сферою життєдіяльності. Так, з правової точки зору головними проблемами наближення України до справді соціально орієнтованої держави є такі:

1) відсутність чітких та дієвих механізмів реалізації конституційних прав та свобод людини; в останні чотири роки міжнародні та вітчизняні експерти відзначають значний зріст громадянської свідомості українців, проте необхідним ще є формування у людей свідомості щодо обов'язковості дотримання їхніх прав та гарантій, а інакше – їх самозахисту;

2) відсутність чіткого розмежування компетенцій, що стосуються соціально-економічного розвитку країни (між структурними підрозділами різних органів влади відбувається дубляж функцій);

3) відсутність забезпечення балансу між реформуванням господарсько-правових механізмів розвитку національної економіки та реформуванням соціально-трудових відносин, тобто декоординація змісту Господарського, Податкового, Бюджетного, Цивільного кодексів та Кодексу законів про працю;

4) слабкий розвиток соціального партнерства в Україні в контексті договірного регулювання відносин, відсутність правових та мотиваційних механізмів для підвищення рівня компетентності суб'єктів соціально-трудових відносин.

З адміністративної точки зору можна виділити такі критичні точки, що заважають переорієнтації України у соціально справедливую державу:

1) фрагментарність у здійсненні адміністративної реформи в країні;

2) відсутність протягом усіх років незалежності країни політичної та соціально-економічної стабільності, а отже, відсутність взаємного узгодження інтересів між різними соціальними групами суспільства;

3) відсутність у діяльності органів державної та місцевої влади реальної орієнтації на розвиток громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод громадян; поверхнєве позиціонування України як активного учасника міжнародних спільнот, відсутність українського національного брендингу в європейському та світовому середовищі.

Якщо розглядати соціально-економічну сферу життєдіяльності України, то можна побачити такі основні перепони:

1) віддаленість наявних механізмів соціального захисту від реальних потреб працюючих; відсутність економічної мотивації та стимулювання суб'єктів соціально-трудова відносин для створення безпечних та комфортних умов праці;

2) вакуумний (поодинокий) розвиток соціальних інститутів в Україні, відсутність системного підходу до їх функціонування;

3) наявність глибоких диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів, розвиток тінізації та криміналізації цієї сфери, а отже, відсутність сильної та конкурентоспроможної національної економіки [12, с. 41–42];

4) відсутність реальної підтримки на шляху формування інноваційної моделі розвитку країни, а саме відсутність необхідних умов збереження та підвищення наукового потенціалу в країні;

5) відсутність діючих механізмів, спрямованих на ліквідацію прихованого безробіття та здійснення політики продуктивної зайнятості;

6) наявність нерівних можливостей для різних категорій населення у сфері підтримки здоров'я, збереження трудового потенціалу тощо.

У зв'язку зі впровадженням в Україні концепції сталого розвитку, яка передбачає взаємозв'язок соціальної, економічної та екологічної сфер, важливо також визначити екологічні бар'єри на шляху створення соціально справедливої держави:

1) відсутність дієвих інструментів для раціонального використання природних ресурсів (особливо лісних, кількість яких нині в Україні катастрофічно зменшується);

2) відсутність у виробництві сучасних природозберігаючих та екологічно безпечних технологій, практики грамотної утилізації відходів;

3) низький рівень екологічної освіти в країні;

4) відсутність дієвих механізмів відповідальності за негативні результати господарської діяльності в екологічній сфері [13].

Безперечно, перетворення української економіки на соціально орієнтовану економіку є тривалим процесом, проте надання їй соціальних рис є реальним у близькій перспективі. Для цього важливим етапом має стати впровадження механізмів активної соціальної політики у державі одночасно зі зростанням економіки. Видається великою помилкою вкрай фрагментарна підтримка наукового та науково-технологічного потенціалу в нашій країні, оскільки побудова міцного інноваційного підґрунтя в цій сфері може стати каталізатором набуття національною економікою соціально справедливих рис. Однак необхідно зауважити, що навіть успішне впровадження деяких принципів концепції соціальної справедливості не зможе усунути регіональні диспропорції, адже такі серйозні пертурбації повинні передбачати комплексну реструктуризацію життєдіяльності в країні, для чого необхідно підвищувати рівень якості самих соціально-економічних відносин (йдеться і про дієвий контроль ринкових механізмів, і про модернізацію державного управління, і про справедливе оподаткування, тобто знищення податкових ухилень).

Саме поняття регіональних або національних диспропорцій прямо конкурує з поняттям справедливості, більше того, нерівність є головним чинником дисбалансів, які згодом призводять до фінансової та політичної кризи. Так, наприклад, досвід багатьох країн світу вказує на те, що дуже важко скоротити будь-які соціальні витрати без збільшення нерівності (шляхом скорочення вигоди, тобто просто відбувається перерозподіл витрат, що спостерігається і в українській економіці, а інші функції соціальної держави, такі як компенсаційна, інвестиційна, захисту від соціальних ризиків, розподілу, залишаються без уваги роками).

Висновки. Зрозуміло, що сучасна концепція соціальної справедливості передбачає реалізацію рівних можливостей для соціуму незалежно від віку, статі й раси. Однак замість «простого вирівнювання» розподільної вартості товарів та послуг всередині соціуму сучасне європейське поняття соціальної справедливості апелює до індивідуальної свободи, не групує людей за різними соціальними ознаками [14, с. 31]. Це означає, що акцент поступово зміщується в бік особистих доходів людини, тому якщо первинна увага приділяється підвищенню оплати праці найманих працівників (особливо тих, які отримують соціальну допомогу від держави), то вони зможуть стати більш ефективними платниками податків, а отже, стане можливим пришвидшення темпів економічного зростання в країні.

Безсумнівно, неправильним та утопічним є твердження, що можна назавжди добитися ідеального справедливого порядку в економіці України, проте важливим є той факт, що чим більше такий порядок спрямований на усунення наявної несправедливості, отже, на створення більших можливостей для справедливих змін всіх наявних у країні інституцій, тим він краще. Звісно, в різні часи в економіці можливі коливання від негативних до позитивних, проте вкрай важливим є існування різних варіантів (або компромісів) для корегування такого ста-

новища, яке має здійснюватися легітимно та на основі демократичних процедур, що потребує подальших наукових досліджень. Жоден з вироблених варіантів (або моде-

лей) ніколи не зможе бути повністю соціально справедливим та економічно ефективним, адже критерії абсолютної справедливості є недосяжним ідеалом за своєю сутністю.

Список літератури:

1. Герасимчук З., Стрижеус Л. Регіональна політика соціально-орієнтованого розвитку економіки: теорія, методологія, практика, Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. 260 с.
2. Лібанова Е. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства. Вісник Національної академії наук України. 2010. № 8. С. 3–14.
3. Paniotto V., Kharchenko N. What Poverty Criteria Are Best for Ukraine? Problems of Economic Transition. 2008. Vol. 51. No. 7. November. P. 5–12.
4. Геєць В. Яке майбутнє у соціальної держави? Економіка України. 2013. № 7. С. 4–20.
5. Van L.P., De Bruin E.M.N, Otten W, Joireman J.A. Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: theory and preliminary evidence. J Pers. Soc. Psychol. 1997. P. 733–746. DOI: 10.1037/0022-3514.73.4.733.
6. Van L.P. Bekkers R., Shuyt T.M., Van V.M. From games to giving: Social value orientation predicts donation to noble causes. Basic Appl. Soc. Psych. 2007. P. 375–384. DOI: 10.1080/01973530701665223.
7. Bogaert S., Boone V., Declerck C. Social value orientation and cooperation in social dilemmas: a review and conceptual model. British Journal of Social Psychology. 2018. P. 453–480. DOI: 10.1348/014466607X244970.
8. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3 / редкол.: С. Мочерний та ін. Київ: Академія, 2002. 952 с.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
11. Хара В., Новіков В. Побудова соціальної держави – загальнонаціональне завдання. Україна: аспекти праці. 2003. № 3. С. 27–32.
12. Venieris D. Social policy versus social inequality: just compromising injustices? The Greek Review of Social Research. 2011. Special Issue. P. 25–43.
13. Immervoll H., Richardson L. Redistribution policy and inequality reduction in OECD Countries: What has changed in two decades? Social, Employment and Migration Working Paper. 2011. No. 122. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg5dlkhjq0x-en.pdf?expires=1536742186&id=id&accname=guest&checksum=E33A1236F796CBD3D0B6A531D49560FE>.
14. Merkel W., Puhle, H. Defekte Demokratie. Band 2: Regionalanalysen VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden, 2006. P. 30–36 (Eng. transl.).

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ КОНЦЕПТА СОЦИАЛЬНО СПРАВЕДЛИВОГО ГОСУДАРСТВА В УКРАИНЕ

В статье уделено внимание освещению основных препятствий, мешающих построению социально справедливого государства в Украине. Рассмотрены категориальные особенности дефиниции «социальная справедливость» с экономической и правовой точек зрения. Проанализированы составляющие системы инструментов государственного регулирования по четырем основным сферам жизнедеятельности, таким как правовая, административная, социально-экономическая и экологическая. По каждой из приведенных сфер выделены проблемные аспекты, которые больше всего мешают переориентации нашего государства в социально справедливое. По результатам исследования сформирован вывод о необходимости внедрения механизмов активной социальной политики на национальном и местном уровнях одновременно с повышением темпов развития экономики, в частности принятием европейского опыта и смещением социальных акцентов с общегосударственных на личные доходы человека.

Ключевые слова: социальная справедливость, государство, основные проблемы, неравенство, общество.

THE MAIN PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF A SOCIO-JUSTICE STATE IN UKRAINE

The article is devoted to highlighting the main obstacles preventing the construction of a social justice state in Ukraine. The categorical features of the social justice are considered from the economic and legal point of view. The system components of state regulation instruments are analyzed in four main spheres of life: legal, administrative, socio-economic and environmental. In each of these areas identified problem points, which most of all prevent the reorientation of our state to the social justice. Based on the research results, a conclusion was drawn on the need to introduce mechanisms of active social policy at the national and local levels simultaneously with the increase in the pace of economic development, in particular by adopting European experience and shifting social accents from nationwide towards personal incomes.

Key words: social justice, state, major problems, inequality, society.